

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ
ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ
ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΑΝΘΙΒΟΛΑ

4-5/2021

ΑΝΘΙΒΟΛΑ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

4-5 / 2021

Ἐν πλῶ

ΑΝΘΙΒΟΛΑ

ΕΤΗΣΙΑ ΕΚΔΟΣΗ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΚΟΥ ΔΙΑΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

4-5 / 2021

Διευθυντές:

ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΑΓΓΕΛΗΣ

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Ούρσουλα Φωσκόλου

© Έκδόσεις Έν πλῶ

Κολοκοτρώνη 49, Αθήνα 105 60

Τηλ.: 210 3226343 - Fax: 210 3221238

e-mail: info@enploeditions.gr

www.enploeditions.gr

www.facebook.com/enploeditions.gr

ISSN: 2585-2140

Περιεχόμενα

Ν.Δ. ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΣ

*Βιβλιογραφική προγραφή
(Paradiamantes proscriptus)*

~7~

ΕΛΖΕ ΛΑΣΚΕΡ - ΣΥΛΕΡ

*Δύο ποιήματα
(Μετάφραση: Γιώργος Κεντρωτής)*

~19~

ΓΙΟΥΡΓΚΕΝ ΜΟΛΤΜΑΝ

*Έντός τής παρουσίας του Άγνωστου Θεού.
Χριστιανική πίστη και ευρωπαϊκός ανθρωπισμός
(Μετάφραση: Μάριος Π. Μπέγζος)*

~21~

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ ΣΚΛΗΡΗΣ

*Στό «μεταξύ» πλουραλισμού και αλήθειας, στό «μεταξύ» ελευθερίας και αγάπης:
Ή έσχατολογική έκκρεμότητα μιās Όρθόδοξης Πολιτικής Θεολογίας*

~41~

π. ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ ΓΚΑΝΑΣ

*Πολιτικά και θεολογικά άτοπήματα τών θεολόγων:
παραδείγματα μιās περίπλοκης σχέσης*

~53~

ΝΙΚΟΛΑΟΣ ΑΣΠΡΟΥΛΗΣ

Είναι ή Όρθοδοξία δημοκρατική; Μεθοδολογικά προλεγόμενα

~91~

π. ΑΜΦΙΛΟΧΙΟΣ ΜΗΛΤΟΣ

*Έπισκοπική συνοδικότητα:
Μιά σύγχρονη κοινή αναζήτηση σέ Άνατολή και Δύση*

~109~

ΒΑΣΙΛΙΚΗ ΤΣΑΚΙΡΗ
*Είναι ή Όρθοδοξία δημοκρατική;
Μεθοδολογικά προλεγόμενα*
~131~

ΑΓΓΕΛΟΣ ΜΟΥΖΑΚΙΤΗΣ
*Τό ιερό συναντά τό κοσμικό;
Γιά τήν έννοια τοῦ χαρίσματος στό ἔργο τοῦ Max Weber*
~149~

ΤΑΣΟΣ ΜΑΝΤΖΑΒΙΝΟΣ
Σχέδια
~167~

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΣ ΠΑΠΑΝΙΚΟΛΑΟΥ
*Χριστιανική έκκοσμίκευση ή φονταμενταλισμός ως άντι-πλουραλισμός;
(Μετάφραση: Βασίλειος Ντράγκος Νικολίτσας)*
~181~

π. ΑΝΤΩΝΙΟΣ ΠΙΝΑΚΟΥΛΑΣ
Ή τελευταία αίρεση τοῦ Χριστιανισμοῦ
~203~

ΣΤΑΥΡΟΣ ΓΙΑΓΚΑΖΟΓΛΟΥ
*Ή περσοναλιστική φιλοσοφία τοῦ Νικολάι Μπερδιάγιεφ.
Δοκίμιο γιά τή σχέση θεολογίας καί πολιτικής*
~219~

ANNA AXMATOVA
Ποήματα
(Μετάφραση: Δημήτρης Β. Τριανταφυλλίδης)
~271~

ΘΑΝΑΣΗΣ Ν. ΠΑΠΑΘΑΝΑΣΙΟΥ
*Τά παραδοσιακά αφρικανικά πολιτεύματα καί ή σημασία τους σήμερα.
Μιά εισαγωγή*
~285~

ΓΟΥΣΤΑΒΟ ΓΚΟΥΤΙΕΡΕΣ
Ἡ θεολογία ὡς ἐπιστολή ἀγάπης
Συνέντευξη στόν Ἄνχελ Νταρίο Καρρέρο
(Μετάφραση: Δημήτρης Ἀγγελῆς)
~303~

ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΣΤΕΦΑΣ
Θάνατος καί Ἀθανασία στήν Ἰλιάδα τοῦ Ὀμήρου
~319~

Ἐντός τῆς παρουσίας τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ. Χριστιανική πίστη καί εὐρωπαϊκός ἀνθρωπισμός

ΓΙΟΥΡΓΚΕΝ ΜΟΛΤΜΑΝ
ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΜΑΡΙΟΣ Π. ΜΠΕΓΖΟΣ

Οἱ Ἀθηναῖοι θέλουν νά ἀκοῦνε πάντα μόνο ὅ,τι τό νέο ὑπάρχει («Ἀθηναῖοι δέ πάντες καί οἱ ἐπιδημοῦντες ξένοι εἰς οὐδέν ἕτερον ἠδὲκαίρου ἢ λέγειν τί ἢ ἀκούειν τί καινότερον» *Πράξ.* 17,21), ἔτσι λέγεται ἀπό παλιά. Αὐτό γιά τό ὅποιο θά σᾶς μιλήσω σήμερα, δέν εἶναι κάτι τό νέο, ἀλλά ἀρχαῖο τεκμήριο τῆς χριστιανικῆς θεολογίας: ἡ ὁμιλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στόν Ἄρειο Πάγο. Παρ' ὅλα αὐτά, τό νεώτερο κρύβεται μέσα στό ἀρχαιότερο. Ἴσως τό καλύτερο νά κρύβεται μέσα στό ἤδη πρό πολλοῦ γνωστό, πού εἶναι ἄγνωστο σέ ἐμᾶς. Στρεφόμεστε λοιπόν στήν ἀρχαία ὁμιλία ἐπὶ τοῦ Ἀρείου Πάγου γιά νά δοῦμε ἄν ὑπάρχει μέλλον σ' ἐκεῖνο τό παρελθόν καί ἐλπίδα σ' αὐτήν τήν ἀνάμνηση.

Ἡ ὁμιλία στόν Ἄρειο Πάγο, πού τήν περιγράφει ὁ Λουκάς στό 17ο κεφάλαιο τῶν Πράξεων τῶν Ἀποστόλων, εἶναι τό πρῶτο τεκμήριο τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ. Αὐτή ἡ σύνθεση εὐαγγελίου καί φιλοσοφίας, Παύλου καί Πλάτωνα, Ἱεροσολύμων καί Ἀθηνῶν διαμόρφωσε τό πρόσωπο τῆς Εὐρώπης καί μέχρι σήμερα διατηρεῖται ἐνεργή. Ἀπό τόν ἐξελληνισμό τοῦ χριστιανισμοῦ προέκυψε ὅ,τι διακρίνει τόν χριστιανισμό ἀπό τίς ἄλλες θρησκείες: τό δόγμα καί ἡ θεολογία. Μέ τόν ἐξελληνισμό τοῦ χριστιανισμοῦ μεταβλήθηκε ὁ πρῶτος χριστιανισμός καί ἀπό ἰουδαϊκή αἵρεση ἔγινε παγκόσμια θρησκεία. Ἄφησε τό μητρικό ἔδαφος τῆς ἰουδαϊκῆς γῆς καί εἰσήλθε στόν μεγάλο κόσμο τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Στή Ρώμη συνδέθηκε μέ τήν πολιτική παιδεία τῆς παγκόσμιας αὐτοκρατορίας, στήν Ἀθήνα ὁμως συνενώθηκε μέ τήν πνευματική παιδεία. Ἡ πνευματική παιδεία τοῦ ἑλληνισμοῦ ξεπερνοῦσε τότε τά ὅρια τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Γι' αὐτό θά πρέ-

πει νά αποδεχθεῖ κανείς ὅτι στήν Ἀθήνα ὁ χριστιανισμός συνδέθηκε μέ μιὰ διεθνή, οἰκουμενική παιδεία. Μόνο ἔτσι μπόρεσε ἡ χριστιανική πίστη νά ἀναπτύξει τήν αὐθεντική παγκόσμια ἱεραποστολή της.

Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος ἦλθε στήν Ἀθήνα ὡς ἱεραπόστολος τῆς μετάνοιας καί τῆς πίστεως. Π' αὐτό «παρωξύνετο τό πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ θεωροῦντος κατείδωλον οὖσαν τήν πόλιν» (Πράξ. 17,16). Σήμερα ἔρχονται στήν Ἀθήνα τουρίστες ἀπ' ὅλο τόν κόσμο γιά νά θαυμάσουν τά τελευταῖα εἰδωλα καί τούς ναοὺς πού ἀπέμειναν ἀκόμη. Ἐγώ ἔρχομαι σήμερα ὄχι ὡς ἱεραπόστολος οὔτε ὡς τουρίστας, ἀλλά ὡς φίλος καί φιλοξενούμενός σας ὄχι γιά νά ὑμνήσω τήν Ἀθήνα ὡς «πολιτιστική πρωτεύουσα τῆς Εὐρώπης», ἀλλά γιά ν' ἀναζητήσω στήν Ἀθήνα τήν πηγή τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ καί τήν ἀρχή τῆς χριστιανικῆς θεολογίας. Θέλω νά ἐπιστρέφω σ' αὐτές τίς ἀφετηρίες τοῦ πολιτισμοῦ μας καί τῆς χριστιανικῆς μας θρησκείας, διότι σήμερα πιά ἔγινε ὁρατό τό τέλος τῆς ἱστορίας της καί προέκυψε σοβαρή ἀνησυχία σχετικά μέ τό πού βαδίζει ὁ χριστιανισμός καί ἡ θεολογία. Τό πρόβλημα πού ἐπιθυμῶ νά ἀντιμετωπίσω, εἶναι τό ἑξῆς:

Ἡ μεγαλειώδης σύνθεση χριστιανισμοῦ καί ἑλληνισμοῦ μέσα στήν ἱστορία τῆς θεολογίας δέν ἦταν μιὰ ἐποχή ἀρμονίας καί εἰρήνης, ἀλλά ἡ ἀρχή μιᾶς ἱστορίας πολύ δημιουργικῆς ἀλλά καί πολύ πλούσιας σέ διαμάχες, μεταξύ τοῦ ἐξελληνισμοῦ τοῦ χριστιανισμοῦ καί τοῦ ἐκχριστιανισμοῦ τοῦ ἑλληνισμοῦ: «Εἶναι ὁ Θεός τοῦ Ἀβραάμ, τοῦ Ἰσαάκ καί τοῦ Ἰακώβ, ὁ Πατήρ τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ταυτόσημος μέ τόν Θεό τῶν εἰδωλολατρῶν καί τῶν φιλοσόφων;» Αὕτη ἦταν ἡ ἀφετηρία τοῦ Θωμᾶ Ἀκινάτη καί τῶν φιλοσοφούντων θεολόγων. Κάτι τέτοιο ὅμως τό ἀρνοῦνταν ἐμφατικά ὁ Πασκάλ καί οἱ βιβλικοί θεολόγοι. Ποιά σχέση ἔχει ὁ ἐπί τοῦ Γολγοθᾶ σταυρωθεῖς «ἄνθρωπος τοῦ πόνου» Ἰησοῦς Χριστός μέ τό ἑλληνικό ἀνθρωπιστικό ιδεῶδες τῆς καλοκαγαθίας; Μήπως ἰσχύει τό «Διόνυσος ἢ Ἐσταυρωμένος»; Εἶναι ὅμως δυνατόν νά διατυπωθεῖ ἡ παγκοσμιότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ ὡς Θεοῦ διαφορετικά ἀπ' ὅ,τι μέ τίς κατηγορίες σκέψης τῆς ἑλληνικῆς μεταφυσικῆς τοῦ Πλάτωνα καί τοῦ Ἀριστοτέλη; Δέν εἶναι ὁ Ἐσταυρωμένος ὅμως τό ὁρατό ἀπείκασμα (εἰκόνα)

του ἀληθοῦς Θεοῦ ἐπ’ αὐτῆς τῆς ἀθέου γῆς καί ταυτόχρονα τό πρωτότυπο τοῦ ἀληθινοῦ καί καλοῦ ἀνθρώπου ἐντός αὐτοῦ τοῦ ἀπάνθρωπου κόσμου;

Ὁ ἐξελληνισμός τοῦ χριστιανισμοῦ διαμόρφωσε τή θρησκεία καί τόν πολιτισμό τῆς Εὐρώπης. Σήμερα ὁμως παρατηροῦμε ὅτι ἐμφανίζονται ὁ ἀσιατικός, ὁ ἀφρικανικός καί ὁ λατινοαμερικανικός χριστιανισμός καί διαπιστώνουμε τά ὅρια τοῦ παλαιοῦ, εὐρωκεντρικοῦ χριστιανισμοῦ. Μήπως λοιπόν πρέπει σήμερα τό χριστιανικό πνεῦμα νά ἀποβάλει τήν εὐρωπαϊκὴ του μορφή καί νά ἀναπτύξει νέες μορφές πολιτισμοῦ καί σκέψης στὶς παραπάνω ἠπείρους; Ὅπωςδήποτε θά ὑπάρχει καί στό μέλλον εὐρωπαϊκός χριστιανισμός γιὰ τόν ὁποῖο παραμένει καθοριστικός ὁ τότε ἐξελληνισμός του, ἀλλὰ ὁ εὐρωκεντρισμός πνέει τά λοίσθια, τόσο ὁ ἐκκλησιαστικός εὐρωκεντρισμός τῆς Ρώμης ὅσο καί ὁ θεολογικός εὐρωκεντρισμός τῆς Ἀθήνας. Τί ἐπιπτώσεις ἔχει κάτι τέτοιο γιὰ τό δόγμα καί τή θεολογία, πού καί τά δύο εἶναι προϊόντα «τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ Εὐαγγελίου», ὅπως ἔλεγε τόσο σωστά ὁ Ἄντολφ φόν Χάρνακ;

Δέν θά ἀντιμετωπίσω τό πρόβλημα ἀμέσως, ἀλλὰ ἐμμέσως, ἀφοῦ τά τέσσερα σημεῖα τῆς ὁμιλίας μου θά ἔχουν ὡς ἀφετηρία τήν ὁμιλία τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στόν Ἄρειο Πάγο. Ἀφορμῶμαι ἀπό τόν ἀρεοπαγитικό λόγο, ἐκθέτω τίς συνέπειες καί τά προβλήματα, μετά ἀσκῶ κριτικὴ στή σύνθεση ἑλληνισμοῦ καί χριστιανισμοῦ καί, τέλος, ρίχνω μιά ματιά στόν σημερινό κόσμο. Τά τέσσερα σημεῖα τῆς ὁμιλίας μου εἶναι:

1. Τό μέλλον τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ
2. Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρωπίνου προσώπου
3. Ὁ Τριαδικός Θεός καί ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα
4. Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στή φύση καί στόν πολιτισμό.

α. Τό μέλλον τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ

Ὁ λόγος περὶ τοῦ «Ἀγνώστου Θεοῦ», ὁ Ὅποιος, μολονότι τόν ἀγνοοῦμε,

μᾶς περιβάλλει ἀπὸ παντοῦ καὶ εἶναι πιό κοντά σέ ἐμᾶς ἀπὸ ὅ,τι θά μπορούσαμε ἐμεῖς νά εἶμαστε στὸν ἴδιο μας τὸν ἑαυτό, εἶναι ἓνα μυστικό, πού ἀρχίζοντας ἀπὸ τὸν Παῦλο καὶ φθάνοντας μέχρι τὸν Νίτσε, ἀπασχολοῦσε καὶ μάγευε ὅλους τοὺς σκεπτόμενους ἀνθρώπους. Πῶς ὅμως καταλήγει κανεὶς σ' αὐτόν τὸν λόγο περὶ τοῦ «Ἄγνωστου Θεοῦ»;

Φθάνοντας ὁ Παῦλος στὴν Ἀθήνα, τὸν προϋπάντησε ἡ φήμη ὅτι δῆθεν κηρύσσει «ξένα δαιμόνια», δηλαδή τὸν Ἰησοῦ καὶ τὴν Ἀνάσταση, ὅπως ἀκούγεται στὸς λόγους τοῦ Ἀποστόλου. Κάτι τέτοιο ὅμως ἐνεῖχε τὸν κίνδυνο νά ἀνακαλεῖ στή μνήμη τὴν περίπτωση τοῦ Σωκράτη, ὁ ὁποῖος κατηγορήθηκε ὅτι εἰσάγει «καινά δαιμόνια» στὴν Ἀθήνα καὶ ἀναγκάστηκε γι' αὐτό νά πιεῖ τὸ κώνειο. Στὸν Ἄρειο Πάγο ὁ Παῦλος ἀμύνθηκε προβάλλοντας τὴν ἄποψη ὅτι δέν κηρύσσει ξένους θεούς, ἀλλὰ τὸν Ἄγνωστο Θεό πού λατρεύεται ἤδη ἀπὸ τοὺς Ἀθηναίους. Ὅχι λοιπὸν κάτι τὸ ξένο, ἀλλὰ ὅ,τι εἶναι ἤδη παρὸν στὸς Ἀθηναίους καὶ γνωστό σ' αὐτούς κατ' ἄγνωστο τρόπο: αὐτὸ ἀκριβῶς κηρύσσει ὁ Παῦλος. Βέβαια, ἡ ἱστορική ἀλήθεια εἶναι ὅτι οὐδέποτε ὑπῆρξαν στὴν Ἀθήνα βωμοὶ γιὰ «ξένους Θεούς» ἢ κάποιος βωμὸς γιὰ ἓναν «ἄγνωστο Θεό». Ἡ διατύπωση προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὸν μονοθεϊσμό τοῦ φιλοσοφικοῦ διαφωτισμοῦ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς θρησκείας.

Οἱ ποικίλες μορφές θεοτήτων καὶ οἱ δραματικές ἱστορίες γιὰ τοὺς Θεούς τῆς «μυθικῆς θεολογίας» τοῦ Ὀμήρου ἔγιναν ἀντικείμενο κριτικῆς ἐκ μέρους ὅλων τῶν Ἑλλήνων φιλοσόφων: ὁ Θεός εἶναι ἓνας, ἀκίνητος, ἄπειρος, πανταχοῦ παρὼν κι ὅμως ἀκατάληπτος, δηλαδή «ἄγνωστος». Οἱ συνομιλητές τοῦ Παύλου στὸν Ἄρειο Πάγο ἦταν προφανῶς μορφωμένοι, διαφωτισμένοι Ἀθηναῖοι, οἱ ὁποῖοι εἶχαν ἐγκαταλείψει πρό πολλοῦ τὸν ἀπλοϊκὸ πολυθεϊσμό καὶ τὴ μαγεία του κι ἐπιδίδονταν στή λατρεία τοῦ «Θεοῦ» (στ. 28), πού γινόταν κατανοητός ὡς μία δύναμη μυστηριώδης καὶ ἀόρατη, πίσω ἀπ' ὅλα τὰ ἐμπειρικά φαινόμενα τοῦ κόσμου. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σημεῖο βρίσκει τὴν ἀφετηρία του ὁ λόγος τοῦ Ἀποστόλου Παύλου στὸν Ἄρειο Πάγο. Μήπως ὅμως μέ αὐτόν τὸν τρόπο ἐπιχειρεῖ νά ἐξομοιώσει τὸ Εὐαγγέλιο μέ τὴν ἐκλαϊκευμένη φιλοσοφία τοῦ στωϊκισμοῦ;

Ἀρχικά φαίνεται κάπως ἔτσι: ἡ ἄπειρη, μυστηριώδης οὐσία τοῦ ἑνός Θεοῦ δέν ἐπιτρέπει τή λατρεία του ἐντός ἑνός ναοῦ κατασκευασμένου ἀπό ἀνθρώπους. Κανένας πεπερασμένος ναός δέν μπορεῖ νά περιχωρήσει τόν ἄπειρο Θεό. Κάτι τέτοιο ἰσχυρίσθηκαν ἤδη Ἑλληνες φιλόσοφοί τοῦ στωϊκισμοῦ, ἀλεξανδρινοί Ἰουδαῖοι τῆς ἑλληνιστικῆς ἐποχῆς καί λατίνοι ποιητές. Ὁ ἕνας, ἄπειρος Θεός δέν χρειάζεται τίποτε, «οὐδέ ὑπό χειρῶν ἀνθρωπίνων θεραπεύεται προσδεόμενος τίνος, αὐτός διδούς πᾶσι ζωὴν καί πνοήν καί τά πάντα» (στίχ. 25). Αὐτό ἰσχυρίζονται ὁ Σενέκας καί τά ἑρμητικά κείμενα: «Ἐν αὐτῷ γάρ ζῶμεν καί κινούμεθα καί ἐσμέν» (στίχ. 28). Κάτι τέτοιο φαίνεται πανθειστικό καί θεμελιώνεται μέ τόν ὕμνο στόν Δία τοῦ στωϊκοῦ Κλεάνθη: «τοῦ γάρ καί γένος ἐσμέν». Σέ μιά τέτοια ἐρμηνεία τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ» δέν παρουσιάζονται χριστιανικές ἢ βιβλικές παραστάσεις. Ἕνας τέτοιου εἴδους «ἑλληνιστικός λόγος περὶ ἀληθινῆς θεογνωσίας» εἶναι ὅμως «ξένος στήν Καινή Διαθήκη»;

Κάτι τέτοιο δέν τό πιστεύω, διότι ἀμέσως ἐμφανίζεται στό κήρυγμα τοῦ Ἀποστόλου Παύλου ἡ ἀποφασιστική στροφή: «ὁ Θεός τά νῦν ἀπαγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πάντας πανταχοῦ μετανοεῖν, καθότι ἔστηκεν ἡμέραν ἐν ἧ μέλλει κρίνειν τήν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὤρισεν, πίστιν παρασχῶν πᾶσιν ἀναστήσας αὐτόν ἐκ νεκρῶν» (στίχ. 30-31). Ἐδῶ ὅμως τή θέση τῆς θεολογικῆς ὄντολογίας τοῦ ἑνός, αἰωνίως, πανταχοῦ παρόντος Θεοῦ, καταλαμβάνει ἡ ἐσχατολογικὴ ὄντολογία τοῦ ἐφ' ἅπαξ ἐλθόντος Θεοῦ. Ἄντὶ τοῦ χώρου καί τοῦ κόσμου πού πληροῦνται ἀπὸ τῆ Θεότητα, ὑπαισέρχεται ὁ ἱστορικός χρόνος τῆς ἐρχόμενης κρίσεως καί τῆς ἐρχόμενης βασιλείας τῆς δικαιοσύνης τοῦ Θεοῦ. Ἡ σύμπτωση μέ τή θεϊκὴ ἀρμονία τοῦ κόσμου παραχωρεῖ τή θέση τῆς στίς ἱστορικές ἀποφάσεις τῆς μετάνοιας καί τῆς πίστεως. Π' αὐτό καί ἀποκοτῶν σημασία οἱ χρονικοὶ προσδιορισμοὶ «νῦν» (τώρα) ὁ Θεός καλεῖ σέ μετάνοια καί πίστη, διότι καθόρισε τήν «ἡμέραν» τῆς δικαιοσύνης Του, ὅποτε ὁ Υἱός τοῦ Ἀνθρώπου θά κρίνει τήν οἰκουμένην. Αὐτός πού ἤδη ἀνέστη ἐκ νεκρῶν γιά νά πιστέψουν οἱ ἄνθρωποι.

Αὐτό δέν εἶναι ἄλλο παρά τό μέλλον τοῦ Ἀγνώστου Θεοῦ. Ὁ Παῦλος δέν κηρύσσει κάποιον ἄλλο Θεό, ἀλλά τό ἐσχατολογικό μυστικό τοῦ ἑνός, παντα-

χοῦ παρόντος κι ὅμως ἄγνωστου Θεοῦ. Καλεῖ τούς ἀκροατές του νά μεταβοῦν ἀπό τόν χώρο τοῦ κόσμου στόν χρόνο τῆς ἱστορίας καί προσδιορίζει τόν ἱστορικό χρόνο μέσω τοῦ κηρύγματος τοῦ ἐσχατολογικοῦ μέλλοντος τοῦ Θεοῦ. Ἡ ἀναγγελία τῆς κρίσεως τοῦ Θεοῦ ἀπαιτεῖ τή μεταστροφή τῶν ἀνθρώπων ἀπό τήν ἀδικία καί τή βία στήν ὁδό τῆς δικαιοσύνης καί τῆς εἰρήνης. Γι' αὐτό καί τό κήρυγμα τῆς ἐκ νεκρῶν Ἀνάστασης τοῦ Χριστοῦ τούς παρέχει τή δύναμη τῆς πίστεως καί τή βεβαιότητα τῆς ἐλπίδας. Ἀπό τήν ἄλλη ὅμως πλευρά, ἡ συναίσθηση τῆς ἱστορίας πάνω στόν ὀρίζοντα τοῦ ἐσχατολογικοῦ μέλλοντος τοῦ Θεοῦ τότε μόνο μπορεῖ νά προσφερθεῖ ἐπί παγκοσμίου ἐπιπέδου σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους, κάθε τόπου («τοῖς ἀνθρώποις πάντα πανταχοῦ»), ἐάν ὁ ἐρχόμενος Θεός δέν εἶναι ἄλλος παρά ὁ «ἄγνωστος» παρῶν Θεός σέ ὅλους τούς ἀνθρώπους κάθε τόπου καί κάθε ἐποχῆς. Ὁ Ἐρχόμενος γιά νά κρίνει τήν ὑφήλιο μέ τή δικαιοσύνη Του καί νά ἀνακαινίσει τό σύμπαν δέν εἶναι μακριά μας («καί γέ οὐ μακράν ἀπό ἐνός ἐκάστου ὑμῶν ὑπάρχοντα»). Ὅλοι τόν ἀναζητοῦν, διότι Ἐκεῖνος εἶναι κοντά τους κι αὐτοί ζοῦν ἀπό τό πνεῦμα Του.

Ἄς ἀποσαφηνίσουμε κατ' ἀρχήν τίς διαφοροποιήσεις, γιά νά ἀσχοληθοῦμε στή συνέχεια μέ τή σύνθεση.

Ὁ «Ἄγνωστος Θεός» προέρχεται ἀπό τήν ἑλληνική φιλοσοφία, ἡ ὁποία προϋποθέτει τό πνεῦμα τῆς ἀρχαίας ἑλληνικῆς θρησκείας. Τό ἰδιαίτερο γνώρισμα τῶν ἑλληνικῶν θεοτήτων λένε ὅτι συνίσταται στό ὅτι δέν χρειάζονται καμιά ἐπίσημη ἀποκάλυψη. Κανένα δόγμα δέν τίς ὀνοματίζει. Κανένα ἱστορικό βιβλίο δέν ἀφηγεῖται τίς πράξεις τους. Μαρτυροῦνται μέ ὅ,τι ὑπάρχει καί μέ τέτοια προφάνεια μάλιστα, πού μπορεῖ κανείς νά τίς βλέπει χωρίς νά χρειάζεται νά ἔχει πίστη στίς θεότητες αὐτές. Ὑπάρχουν ὅπως τά ὄρη καί ἡ θάλασσα, σάν τίς ἐποχές τοῦ χρόνου καί σάν τή μοίρα τῶν ἀνθρώπων. Εἶναι πανταχοῦ παροῦσες μέσα στίς τακτές καί διαρκῶς ἐπαναλαμβανόμενες συνάφεις τοῦ κοσμικοῦ σύμπαντος. «Πάντα πλήρη θεῶν» λέει ἕνα ρητό τοῦ Θαλῆ, πού τό μνημονεύουν συχνά ὁ Πλάτωνας καί ὁ Ἀριστοτέλης. Μέ βάση τήν ἐμπειρική πανταχοῦ παρουσία τῶν θεοτήτων, οἱ φιλόσοφοι ἀναζητοῦσαν τή

θεική τους ουσία και ανέπτυξαν τον κοσμολογικό μονοθεϊσμό: «εἷς Θεός, ἐν τέ θεοῖσι καὶ ἀνθρώποισι μέγιστος οὗ τί δέμας θνητοῖσιν ὁμοῖος οὐδέ νόημα» ἔλεγε ὁ Ξενοφάνης: «αἰεὶ δ' ἐν ταυτῷ μίμνει κινούμενος οὐδέν, οὐδέ μετέρχεται μὴν ἐπιτρέπει ἄλλοτε ἄλλη. ἀλλ' ἀπάνευθε πόνοιο νόου φρενὶ πάντα κραδαίνει» (στή μετάφραση τοῦ Κ.Π. Μιχαηλίδη: «κι ἀκίνητος στὸν ἴδιο τόπο πάντα μένει. Κι οὔτε τοῦ πρέπει νά πηγαίνει δῶθε κείθε. Μά δίχως μόχθο μέ τοῦ νοῦ τῆ δύναμη δονεῖ τὰ πάντα», Β.23-26). Τὸ περίβλημα τοῦ θρησκευτικοῦ ἀνθρωπομορφισμοῦ καταρρέει καὶ ἀναδύεται ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἑνός, ἀκίνητου καὶ ἀκατάληπτου Θεοῦ. Ὅμως ὅλοι αὐτοὶ οἱ προσδιορισμοὶ τῆς οὐσίας τῆς Θεότητος διατηροῦνται μέσα στὶς ἀρμονίες καὶ τοὺς νόμους τοῦ θεϊκῶς τακτοποιημένου κοσμικοῦ σύμπαντος, διότι ἡ Θεότητα εἶναι ὑπερβατικὴ καὶ ἐνδοκοσμικὴ. «Ζεὺς εἶναι ὁ αἰθέρας, Ζεὺς εἶναι ἡ γῆ, ὁ οὐρανός εἶναι Ζεὺς, Ζεὺς εἶναι τὸ σύμπαν καὶ ὅ,τι ὑψηλότερο ὑπάρχει ἀπὸ αὐτό», λέγεται ἤδη ἀπὸ τὸν Αἰσχύλο. Ὅποιος γνωρίζει τὸν λόγο τοῦ κόσμου, αὐτὸς μετέχει στὸν λόγο καὶ ζεῖ ἀναλόγως. Μέσω τοῦ λόγου γνωρίζει τῆ Θεότητα καὶ ὁ ἴδιος θεώνεται μέ τῆ μετοχὴ («μέθεξις») καὶ τὴν ὁμοιότητα («μίμησις»).

Ὁ «ἐρχόμενος Θεός» προέρχεται ἀπὸ τὴν ἰουδαιοχριστιανικὴ παράδοση. Γιὰ τὸν Ἰσραὴλ ὁ Θεὸς γνωρίζεται ἀπὸ τὴν ἱστορία Του. Ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ὡς ὁ Κύριος, ὅταν ὀδηγεῖ τὸν Ἰσραὴλ ἀπὸ τὴ δουλεία στὴν ἐλευθερία, σύμφωνα μέ τὴν πρώτη Ἐντολή. Ὅπου οἱ ἐπαγγελίες τοῦ Θεοῦ ἐκπληρώνονται ἱστορικά, ἐκεῖ ἀποκαλύπτεται ἡ πιστότητα τοῦ Θεοῦ ἐντὸς τῆς ἱστορίας τῆς ἐπαγγελίας καὶ τῆς ἐκπλήρωσης, ἐκεῖ ὁ Θεὸς ἐπιβεβαιώνεται ὡς Θεὸς καὶ ἀποκαλύπτεται ὡς ταυτόσημος, χθές, σήμερα καὶ στο μέλλον. Ὁ Θεὸς δὲν γνωρίζεται στο κοσμικὸ σύμπαν καὶ στοὺς αἰώνιους νόμους τῆς φύσης, ἀλλὰ γνωρίζεται ἀπὸ τίς συνάφειες τῆς μοναδικῆς καὶ σκόπιμης ἱστορίας τῶν ἐπαγγελιῶν. Ἡ θεογνωσία εἶναι λοιπὸν ἀνάμνηση καὶ ἀφορᾶ σέ παρελθούσα ἱστορία. Γι' αὐτὸ ἡ θεογνωσία εἶναι ἐλπίδα καὶ ἀφορᾶ τὸ ἀνοικτὸ μέλλον. Παρούσα θεογνωσία σημαίνει ἐλπίδα μνήμης κι ἐλπιδοφόρα μνήμη. Ἡ *ἱστορικὴ θεολογία* κλιμακώνεται στὴν Καινὴ Διαθήκη σέ *ἐσχατολογικὴ θεολογία*. Οὔτε στο κοσμικὸ σύμπαν οὔτε στὴν ἱστορία τοῦ λαοῦ (τοῦ Θεοῦ), ἀλλὰ

στην ιστορία του Ἰησοῦ Χριστοῦ ἀποκαλύπτεται τελικά ποιός εἶναι ὁ Θεός: εἶναι ὁ Πατήρ του Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ Θεός τόν ὁποῖο ἐπικαλεῖται ὁ ἐσταυρωμένος Υἱός, ὁ Θεός πού ἐγείρει τόν νεκρό Υἱό του Ἀνθρώπου στή μελλοντική Του δόξα.

Ἡ χριστιανική θεογνωσία πραγματώνεται στήν ἀνάμνηση τοῦ πάθους καί τοῦ θανάτου τοῦ Χριστοῦ καί στήν ἐλπίδα τῆς βασιλείας τῆς δόξης, καί εἶναι γνώση τῆς παρουσίας χάριτος τοῦ Θεοῦ μέσα στήν ἐνότητα τῆς ιστορικής μνήμης μέ τήν ἐσχατολογική ἐλπίδα. Ἡ Εὐχαριστία εἶναι ἐκεῖνο τό μυστήριο, ἀπό τό ὁποῖο προκύπτει ἡ χριστιανική θεογνωσία καί μέ τό ὁποῖο κρίνεται. Ὁ Θεός γνωρίζεται στήν εὐχαριστιακή ἀνάμνηση τοῦ πάθους, στήν εὐχαριστιακή ἐλπίδα τῆς δόξας καί στήν εὐχαριστιακή ἐπίκληση τοῦ Πνεύματος. Ἡ πραγματικότητα μέσα στήν ὁποία ζοῦμε καθημερινά καί μέσα στήν ὁποία τελοῦμε τήν Εὐχαριστία δέν εἶναι τό κοσμικό σύμπαν, πού ἀντανακλᾷ τή σοφία καί τήν ὠραιότητα τῆς Θεότητος, ἀλλά ἀντιθέτως εἶναι ἕνας κόσμος ἀνοικτός πρὸς τό μέλλον καί γι' αὐτό εἶναι «ἱστορία». Ὅλη ἡ κτίσις ὑπόκειται στό μηδέν, ὅπως λέει ὁ Παῦλος στό 8ο κεφάλαιο τῆς πρὸς Ρωμαίους Ἐπιστολῆς, ἀλλά μέ ἐλπίδα (Ρωμ. 8,20: «τῇ γάρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη... ἐπ' ἐλπίδι»). Γι' αὐτό ὅλα τά κτιστά καρτεροῦν ἀγωνιωδῶς καί ποθοῦν τήν ἀποκάλυψη τῆς ἐλευθερίας. Ὁ κόσμος εἶναι λοιπόν μιά ἀνοικτή διαδικασία, ἀπειλούμενος ἀπό ἐκμηδένιση, ἀλλά στηριζόμενος στήν ἔλευση τῆς δόξας τοῦ Θεοῦ.

Ἡ πρώτη σύνθεση «ἀγνώστου Θεοῦ» καί «ἐρχομένου Θεοῦ» δημιουργήθηκε ἀπό τήν ἑλληνική θεολογία μέ τήν ἔννοια τοῦ κόσμου πού διαπερᾶται ἀπό τόν λόγο, καί ἐπηρέασε μέχρι τούς Νέους Χρόνους τῆς Εὐρώπης τήν περί Θεοῦ, κόσμου καί ἀνθρώπου ἀντίληψη τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ. Ἀπό ἐκεῖ προέρχεται ἡ θεολογική ὄντολογία. Τό ἐπικρατοῦν στοιχεῖο ἦταν ἡ κοσμολογική, χωρική ἀντίληψη περί Θεοῦ καί κόσμου. Ἡ ἐμπειρία τοῦ χρόνου τῆς ιστορίας ὑποτάχθηκε στήν ἀντιστοιχία τῆς πρὸς τό κοσμικό σύμπαν καί τούς νόμους του. Γι' αὐτό καί ἡ χριστιανική ἐσχατολογία περιορίσθηκε στήν ἐλπίδα τῆς ψυχῆς γιά μιά μετά θάνατον ζωή.

Μέ την έναρξη όμως των Ν. Χρόνων στην Ευρώπη άρχισε νά επικρατεί διαρκώς έντονότερα ή έννοια τής *ιστορίας* αντί τής έννοιας του *κόσμου* σέ μιά δεύτερη σύνθεση. Όσο περισσότερο ή φυσική έπιστήμη καί ή τεχνική κλιμάκωναν τήν κυριαρχία του ανθρώπου πάνω στή φύση τόσο περισσότερο διευρυνόταν καί γινόταν περιεκτικότερη ή έννοια τής *Ιστορίας*. Στίς μοντέρνες κοσμοθεωρίες του Χέγκελ καί του Μάρξ, ή φύση έξαφανίζεται τελείως έντός τής έννοιας τής *Ιστορίας* τής ανθρώπινης δύναμης. Τή θέση τής παλιάς κοσμολογικής αντίληψης του χρόνου τής αιώνιας επανάληψης του όμοιου καταλαμβάνει μιά νέα, μεσσιανική συνείδηση τής *Ιστορίας*. Η ιστορική ανάμνηση συνδέθηκε μέ τήν ουτοπική θέληση γιά μέλλον. Κι έτσι τό παρόν κατανοήθηκε ως ή στιγμή τής μεταστροφής από τό παλαιό πρός τό νέο. Η χριστιανική θεολογία στους Νέους Χρόνους προσανατολίσθηκε περισσότερο πρός τόν «έρχόμενο Θεό» καί ανέπτυξε μιά *έσχατολογική αντίληψη* τής ιστορίας: τό Εΐναι καί ό Χρόνος του Θεού έπαψαν νά κατανοούνται κατά τόν έλληνικό τρόπο μέσα στό αιώνιο παρόν. Ό Χρόνος καί τό Εΐναι του Θεού συμπίπτουν σ' εκείνο μόνο τό μέλλον πού έκπληρώνει όλες τίς έπαγγελίες καί τίς έλπίδες καί του όποιου τό παρελθόν καί τό παρόν εΐναι μόνο προγεύσεις. Σήμερα όμως ή έπονομαζόμενη οικολογική κρίση μās δείχνει αναπόδραστα ποιά εΐναι τά όρια αυτής τής μοντέρνας ιστορικοποίησης του κόσμου. Διότι ιστορικοποίηση σημαίνει ανθρωποποίηση καί ανθρωποποίηση σημαίνει πάντοτε κατακυρίευση τής φύσης. Η δίχως όρια καί χωρίς περίσκεψη απόκτηση δύναμης επί τής φύσεως έκ μέρους του ανθρώπου όδήγησε στην άπερίοριστη καί άπερίσκεπτη καταστροφή τής φύσης. Οι δυνάμεις ανανέωσης τής φύσης καί οι ισορροπίες της έχουν πιά διαταραχθεί ανεπανόρθωτα. Γι' αυτό καί ή ουτοπική πίστη των βιομηχανικών κρατών (είτε των καπιταλιστικών είτε των σοσιαλιστικών) στην πρόοδο καί στην εξέλιξη μεταστρέφεται σέ πεσσιμισμό καί σέ άγχος πρό τής καταστροφής του κόσμου. Εκείνο πού εγκαινιάσθηκε δέν εΐναι τό έκπληροϋν μέλλον, αλλά ή άπουσία μέλλοντος πού εκμηδενίζει τό σύμπαν: «NO FUTURE» («κανένα μέλλον») εΐναι τό ζωτικό συναίσθημα τής νεολαίας.

Ἐκείνο πού προέχει σήμερα εἶναι σέ μιά *τρίτη σύνθεση* νά συνδυάσουμε τή νεώτερη ἀντίληψη περί τῆς ἀνοικτῆς πρὸς τόν χρόνο ἱστορίας μέ τήν ἀρχαία ἀντίληψη τοῦ φέροντος κοσμικοῦ σύμπαντος καί νά ἐναρμονισθεῖ ὁ χρόνος τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας πάλι μέ τούς ρυθμούς τῆς φύσης αὐτῆς τῆς γῆς. Καί ἡ ἱστορία τῆς ἀνάπτυξης τῆς δύναμης τοῦ ἀνθρώπου μπορεῖ νά βιωθεῖ μόνο σέ ἀναλογία πρὸς τή φύση. Ἡ παραθεώρηση τῶν φυσικῶν ὀρίων τῆς ἀνθρώπινης ἱστορίας ὀδηγεῖ τήν ἀνθρωπότητα καί τούτη τή γῆ στὸν καθολικό θάνατο.

Πά τῆ *θεολογία τοῦ μέλλοντος*, κάτι τέτοιο σημαίνει ὅτι δέν χρειάζεται νά θεωροῦμε τόν «ἐρχόμενο Θεό» τῆς Βίβλου ὡς ἐχθρό καί ὡς ἐναλλακτική λύση ἔναντι τοῦ «Ἄγνωστου Θεοῦ» τοῦ κόσμου, ἀλλά πρέπει νά ἀναγνωρίσουμε σ' αὐτόν ἐκείνη τῆ Θεότητα, ἡ ὅποια δέν εἶναι μακράν κάθε ἀνθρώπου, ἐντὸς τῆς ὁποίας «ζῶμεν, κινούμεθα καί ἐσμέν», καί ἡ ὅποια δημιούργησε καί συντηρεῖ τόν κόσμο.

Ἡ μεταστροφή καί ἡ πίστη στὸν «ἐρχόμενο Θεό», πού μᾶς συναντᾶ ἐν Χριστῷ, θά μᾶς ὀδηγήσουν πάλι στή φυσική γνώση τοῦ «ἄγνωστου Θεοῦ» καί στή διακριτική ἐκτίμηση τῆς σοφίας του. Τέτοιου εἴδους σοφία συναντᾶμε ὄχι μόνο στήν ἑλληνική κοσμολογία, ἀλλὰ ἀκόμα καί στὰ θρησκευόμενα τῆς Ἀσίας καί τῆς Ἀφρικῆς, ἡ δέ φυσική ἐπιστήμη σήμερα, περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε, ὑποδεικνύει τό μυστικό τῆς «κεντρικῆς τάξης τῶν πραγμάτων» (W. Heisenberg).

*β. Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ Θεοῦ
καί ἡ ἀξιοπρέπεια τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου*

Τί συνεπάγεται ἡ γνώση τοῦ μέλλοντος τοῦ ἀγνωστου Θεοῦ γιὰ τήν κατανόηση τοῦ ἀνθρώπου; Ὁ Ἀπόστολος Παῦλος στήν ὁμιλία του στὸν Ἄρειο Πάγο ἀναφέρεται στίς δύο διαστάσεις τοῦ ἀνθρώπου:

1. Ἀπὸ ἕναν ἄνθρωπο δημιούργησε ὁ Θεός ὅλα τὰ ἔθνη πού κατοικοῦν ἐπὶ τῆς γῆς (στίχ. 26: «ἐποίησέν τε ἐξ ἑνός πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ παντός προσώπου τῆς γῆς»).

2. Ο Θεός είναι κοντά σέ κάθε άνθρωπο, γι' αυτό καί όλοι οί άνθρωποι ζητοῦν τόν Θεό (στίχ. 27: «ζητεῖν τόν Θεόν, εἰ ἄρα γε ψηλαφήσειαν αὐτόν καί εὗροιεν, καί γε οὐ μακράν ἀπό ἑνός ἐκάστου ἡμῶν ὑπάρχοντα»).

Ἡ πρώτη σκέψη προκύπτει ἀπό τόν μονοθεϊσμό: ἂν ὑπάρχει ἕνας μόνο Θεός δημιουργός τοῦ παντός, τότε οἱ διάφοροι λαοί πάνω στή γῆ συνιστοῦν μία ἐνότητα, δηλ. τήν ἐνότητα τοῦ ἀνθρώπινου γένους. Αὐτή ἡ σκέψη εἶναι τό ἀπλούστερο θεμέλιο κάθε εἴδους ἀνθρωπισμοῦ. Κάτι τέτοιο ὅμως εἶναι δύσκολο νά ἐφαρμοσθεῖ, διότι μέσα στά ὅρια τῆς πολιτιστικῆς καί πολιτικῆς πραγματικότητας ἡ ταυτότητα ἑνός λαοῦ καθορίζεται περισσότερο ἀπό τή σχέση φίλου-ἐχθροῦ. Στήν ἐποχή τοῦ ἀποστόλου Παύλου, οἱ μέν Ἰουδαῖοι κατανοοῦσαν τόν ἑαυτό τους ὡς λαό τοῦ Θεοῦ ἔναντι τῶν «εἰδωλολατρῶν», οἱ δέ Ἕλληνες ὡς μορφωμένοι ἔναντι τῶν «βαρβάρων». Τό ὅτι Ἰουδαῖοι καί Εἰδωλόλατρες, Ἕλληνες καί Βάρβαροι εἶναι ἐξίσου καί ἀπό κοινοῦ ἄνθρωποι, τό σκέφθηκαν καί τό παραδέχθηκαν πολλοί, ἀλλά τό ἐφάρμοσαν λίγοι. Μιλοῦσαν βέβαια γιά τόν «Ἕλληνα ἄνθρωπο» ἢ γιά τόν «Ρωμαῖο ἄνθρωπο», ἀλλά λίγοι ἦταν ἐκεῖνοι πού ζητοῦσαν τόν «ἀνθρώπινο ἄνθρωπο» (homo humanus). Κάτι παρόμοιο συμβαίνει καί στή σημερινή πολιτιστική καί πολιτική πραγματικότητα μολοντί, καί μάλιστα ἐν ὄψει τῆς θανατηφόρας ἀπειλῆς μιᾶς θερμοπυρηνικῆς ἐκμηδένισης, κερδίζει συνεχῶς ἔδαφος ἡ σκέψη περί τῆς ἀνθρωπότητας, καί στό πεδίο ὅμως τῆς Παγκόσμιας Διακήρυξης τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου ἀλλά καί στό πεδίο τῆς συγκρότησης μιᾶς παγκόσμιας κοινότητας ἀνθρώπων. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητας δέν προϋποθέτει ἄραγε τή γνώση τοῦ Ἐνός Θεοῦ; Ποῦ ἄλλοῦ θά μπορούσε νά στηριχθεῖ τό κοινό σημεῖο ἀναφορᾶς, ἐνώπιον τοῦ ὁποῖου καί σέ ἀναφορά πρὸς αὐτό οἱ τόσο πολυποίκιλοι ἄνθρωποι καί λαοί εἶναι ὅμοιοι καί συνιστοῦν μία κοινότητα; Σέ κάθε περίπτωση, πάντως, ἡ σύνδεση τῆς χριστιανικῆς πίστεως μέ τή στωϊκή φιλοσοφία εἶναι ἡ σπουδαιότερη πηγή τῆς ἰδέας τῆς ἀνθρωπότητας καί ἔγινε ἡ ἰσχυρότερη δύναμη γιά τή διαμόρφωση τῶν Δικαιωμάτων τοῦ Ἀνθρώπου.

Ἡ δευτέρα σκέψη ὑπεισέρχεται βαθιά στήν ἀντίληψη γιά τήν προσωπικότητα κάθε ἐπιμέρους ἀνθρώπου. Ἐπειδή ὁ Θεός εἶναι πλησίον μας, ἀναζητᾶμε

τόν Θεό. Όποιος αναζητᾶ, ανοίγει τήν καρδιά καί τίς αἰσθήσεις του καί ὅλη του τήν καρδιά. Μέσα στήν πεπερασμένη του ὕπαρξη ὀφείλει νά εἶναι ἀνοικτός πρὸς τό ἄπειρο τοῦ Θεοῦ. Δέν μπορεῖ πιά ὁ ἄνθρωπος νά παγιωθεῖ στόν ἑαυτό του, ἀλλά πρέπει συνεχῶς νά ὑπερβαίνει τόν ἴδιο του τόν ἑαυτό. «Ὁ ἄνθρωπος ὑπερβαίνει τόν ἄνθρωπο ἀπείρως», ἔλεγε εὐστοχα ὁ Πασκάλ. Σήμερα γίνεται λόγος γιά τήν «αὐθυπέμβαση» τοῦ ἀνθρώπου. Αὐτό δέν ὑπονοεῖ τή θέληση τοῦ ἀνθρώπου γιά δύναμη καί γιά ἀποθέωση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἀλλά σημαίνει τό μυστικό, πού ὁ ἴδιος ὁ ἄνθρωπος γίνεται ὅταν ἀρχίζει νά αναζητᾶ τόν ἄπειρο καί ἀκατάληπτο Θεό. Ὁ ἄνθρωπος μοιάζει μέ τόν Θεό, ὅταν εἶναι ἀνοικτός πρὸς τό μέλλον. Αὐθυπέμβαση σημαίνει ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἀνοικτός πρὸς τό μέλλον. Φαίνεται παράδοξο κι ὅμως εἶναι ἀληθινό: ὁ ἄνθρωπος ζητᾶ τόν Θεό ὄχι ἐπειδή ὁ Θεός εἶναι ἀπείρως μακριά του καί τόν ἔχει πιά χάσει, ἀλλά ζητᾶ τόν Θεό, ἀκριβῶς διότι ὁ Θεός εἶναι τόσο κοντά του. «Δέν θά σέ ζητούσαμε, ἂν Ἐσύ δέν μᾶς εἶχες ἤδη βρεῖ», ὁμολογοῦσε ὁ Αὐγουστίνος. Πῶς ὅμως καί σέ ποιο σημεῖο εἶναι ὁ Θεός κοντά σέ κάθε ἄνθρωπο; Ἡ ἀπάντησή μου εἶναι ἡ ἐξῆς: Ὁ Θεός εἶναι παρών σέ κάθε ἄνθρωπο μέσω τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, πού συνιστᾶ τή ζωτικότητα κάθε ἀνθρώπου καί τή φορά του πρὸς τή ζωή. Ἡ αὐθυπέμβαση τοῦ ἀνθρώπου θεμελιώνεται στήν πνευματολογική ἐνδοκοσμικότητα (geistimmanenz) τοῦ Θεοῦ.

Ὁ Θεός εἶναι παρών σέ κάθε ἄνθρωπο μέσω τοῦ Πνεύματός Του, γι' αὐτό καί ὅλοι οἱ ἄνθρωποι ἀναζητοῦν τόν Θεό, ἄλλοι γεμάτοι ἐλπίδα κι ἄλλοι πάλι μέ ἀμφίβολο τρόπο. Μέσα σέ κάθε ἄνθρωπο καίει ἡ δίψα γιά Θεό, ἡ πείνα γιά ἀγάπη ἀναγνώριση κι εὐτυχία. Πολλοί ἄνθρωποι, βέβαια, ζητοῦν τόν Θεό στή διασκέδαση, στή μέθη, στή δύναμη καί στό χρήμα καί ἐπειδή δέν Τόν βρίσκουν ἐκεῖ, γι' αὐτό κάνουν δυστυχεῖς τούς ἑαυτούς τους καί τούς ἄλλους. Μόνο ὁ πανταχοῦ παρών κι ὅμως ἀκατάληπτος Θεός μπορεῖ νά κατασιγάσει τήν πείνα καί τή δίψα μας προφυλάσσοντάς μας ἀπό τήν αὐτοκαταστροφή. Ἡ πίστη στήν παρουσία αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς γνώσης τοῦ μυστηριώδους βάθους κάθε ἀνθρώπινου προσώπου καί μιὰ δύναμη γιά τήν ἐκτίμηση τῆς ἄπειρης ἀξιοπρέπειας κάθε ἀνθρώπου.

Μέ τή διατύπωση ὅτι εἴμαστε «γένος Θεοῦ» συνοψίζει ὁ Παῦλος τίς δύο παραπάνω σκέψεις του (στίχ. 28,29). Ἡ χριστιανική θεολογία υἰοθέτησε αὐτήν τήν ἀντίληψη κι ἀργότερα ἐμβάθυνε σέ αὐτήν οὐσιαστικά: εἴμαστε «γένος Θεοῦ», διότι ὁ Θεός ἔγινε ἄνθρωπος γιά νά μετάρσχουμε στή Θεότητά Του. Εἴμαστε «γένος Θεοῦ» ὄχι ἐκ φύσεως, ἀλλά λόγω τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Εἴμαστε «γένος Θεοῦ», διότι ὁ ἐνανθρωπήσας Υἱός τοῦ Θεοῦ πέθανε ὑπέρ τῶν ἁμαρτιῶν πού μᾶς χωρίζουν ἀπό τόν Θεό, καί ἀνέστη γιά τή δικαιοσύνη πού μᾶς συνδέει μέ τόν Θεό. Εἴμαστε «γένος Θεοῦ» ὄχι ἐπειδή εἴμαστε καλοί, ἀληθινοί καί ὠραῖοι, ἀλλά ἐπειδή μᾶς ἀγαπᾷ ὁ αἰώνιος Θεός, γινόμαστε χάρη στήν ἀγάπη Του καλοί, ἀληθινοί καί ὠραῖοι. Τελικά, εἴμαστε «γένος Θεοῦ», διότι ὁ Δημιουργός μᾶς ἔκανε εἰκόνα Του ἐπί τῆς γῆς καί ἐπειδή μᾶς ὑποσχέθηκε τή βασιλεία Του, κάνοντάς μας μάλιστα «κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμους» (Γαλ. 3,29).

Ἡ οὐσία καί ἡ ἀξία τοῦ ἀνθρώπου, σύμφωνα μέ τή χριστιανική πίστη, συνίσταται στό ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ καί πρέπει νά μοιάσει στόν Θεό. Τό σύμβολο τοῦ κατ' εἰκόνα Θεοῦ σημαίνει τόν ἄνθρωπο πού ἀντιστοιχεῖ στόν Θεό. Στήν ἀντιστοιχία του μέ τόν Θεό, ὁ ἄνθρωπος φθάνει στήν ἀλήθεια του, ἄν βέβαια ἀλήθεια σημαίνει «ἀντιστοιχία». Στήν ἀντιστοιχία του μέ τόν Θεό, ἐπιτυγχάνει ὁ Θεός τόν στόχο Του μέσα στόν ἄνθρωπο. Οἱ βιβλικές παραδόσεις, τόσο στό τέλος ὅσο καί στήν ἀρχή, ἔχουν αὐτόν τόν ἀνθρωπιστικό ὀρίζοντα: ὁ Ἀδάμ καί ἡ Εὔα δέν ἦταν οἱ πρῶτοι Ἰουδαῖοι, ἀλλά οἱ πρῶτοι ἄνθρωποι. Ὁ Χριστός δέν ἦταν ὁ πρῶτος χριστιανός, ἀλλά ὁ «Υἱός τοῦ Ἀνθρώπου», ἀληθινός Θεός καί ἀληθινός ἄνθρωπος. Οἱ θεολογικές ἐμπειρίες τοῦ Ἰσραήλ καί τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐμπεριέχουν αὐτές τίς καθολικές διαστάσεις τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας καί τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων γιά ὅλους. Τί σημαίνει ὅμως κάτι τέτοιο στήν πράξη;

Ἄν κάθε ἄνθρωπος εἶναι εἰκόνα Θεοῦ, τότε ὀφείλει καί μπορεῖ νά ζεῖ πρό τοῦ προσώπου τοῦ Θεοῦ. Τοῦτο ὅμως σημαίνει ὅτι κάθε ἄνθρωπος, παντοῦ καί πάντα, εἶναι πρόσωπο. Ὁ ἄνθρωπος εἶναι κάτι πολύ περισσότερο ἀπό ἕνα παράγωγο τῶν κοινωνικῶν του σχέσεων. Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ κάνει κάθε

άνθρωπο πρόσωπο, κατά τρόπο απaráτρεπτο και άνυποχώρητο, πρόσωπο δηλαδή πού άντιδρά στην έγγύτητα του Θεού. Ό άνθρωπος γίνεται Έγώ στό Έσύ του Θεού. Γίνεται ό έαυτός του, όπου προσεγγίζει τον Θεό. Κάθε άνθρωπος είναι κοντά στον Θεό, καθέννας τον ζητά μέ τον ένα ή τον άλλο τρόπο. Γι αυτό και κάθε άνθρωπος πρέπει να γίνεται σεβαστός ως ένα μυστικό, πού δέν επιτρέπεται να καταλυθεί από κανέναν και από τίποτε. Κάθε άνθρωπο πρέπει να τον σεβόμαστε ως ένα μυστήριο για χάρη του Θεού, και δέν επιτρέπεται να τον θίγουμε.

Άπό αυτήν την προσωπική αξία κάθε ανθρώπου προκύπτουν, αναγκαστικά πιά, τά *άτομικά δικαιώματα του ανθρώπου*, αφού ό άνθρωπος δέν μπορεί να ζήσει χωρίς τον σεβασμό των προσωπικών δικαιωμάτων έλευθερίας. Σ' αυτά, ως γνωστόν, άνήκουν τά προσωπικά δικαιώματα έναντι τής κρατικής εξουσίας, τό δικαίωμα του *habeas corpus*, τό άπαραβίαστο τής σωματικής και ψυχικής άκεραιότητας, ή προστασία από βασανιστήρια, ή θρησκευτική έλευθερία, ή έλευθερία γνώμης, ή έλευθερία του συνέρχεσθαι, ή έλευθερία συνειδήσεως. Η Παγκόσμια Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Άνθρώπου (1948) είναι σαφής και τό μόνο πού χρειάζεται είναι να τηρείται.

Οί θεσμοί του δικαίου, τής οικονομίας και του κράτους οφείλουν να σέβονται την αξιοπρέπεια του ανθρώπου ως προσώπου, ως μυστικού και ως μυστηρίου, εάν βεβαίως έχουν την αξίωση να είναι «άνθρώπινοι» θεσμοί. «Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου είναι άπαραβίαστη. Ό σεβασμός και ή προστασία της συνιστούν ύποχρέωση κάθε κρατικής αρχής» (Σύνταγμα τής Όμοσπονδιακής Δημοκρατίας τής Γερμανίας, άρθρο 1). Οί θεσμοί αυτοκαταστρέφονται εάν μεταχειρίζονται τον άνθρωπο ως πράγμα, ως έμπόρευμα, ως εργατική δύναμη, ως ύποτελή. Εικόνα του Θεού συνιστούν όλοι οί άνθρωποι κι όχι ένας άνθρωπος, όλες οί φυλές κι όχι μία φυλή, και τά δύο φύλα, άνδρας και γυναίκα, κι όχι τό ένα φύλο. Η κυριαρχία του ενός επί των άλλων, ή εκμετάλλευση του ενός μέσω των άλλων, και ή ύποτίμηση ενός από τους άλλους δέν μπορεί να θεωρούνται μόνο ως σοβαρές παραβιάσεις των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά έπιπλέον ως παραχάραξη τής εικόνας του Θεού στον

άνθρωπο καί συνεπῶς πρέπει νά ἐκλαμβάνονται ὡς βλασφημία κατά τοῦ Θεοῦ. Ὅχι μόνο οἱ ἀνθρωπιστές, ἀλλά πολύ περισσότερο οἱ χριστιανοί θά πρέπει νά διαμαρτύρονται καί νά ἀνθίστανται, ὅταν ἀχρειώνονται τά ἀνθρώπινα δικαιώματα καί ὅταν βλασφημεῖται ὁ Θεός στό πρόσωπο ἄλλων ἀνθρώπων.

Τόν ἀναγκαῖο ἐξανθρωπισμό τῆς πολιτικῆς, τῆς οἰκονομίας καί τοῦ δικαίου, γιά χάρι τοῦ Θεοῦ καί τοῦ ἀνθρώπου, τόν ἀντιλαμβάνομαι ὡς τόν θεμελιώδη *ἐκδημοκρατισμό* κάθε κυριαρχίας ἀνθρώπου σέ ἄνθρωπο. Ὁ ἔλεγχος τῆς ἄσκησης τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, πού ἐπιτυγχάνεται μέ τόν διαχωρισμό τῶν ἐξουσιῶν (νομοθετικῆς, δικαστικῆς, ἐκτελεστικῆς), μέ τήν ἀνανέωση τῆς ἐμπιστοσύνης τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος στήν κυβέρνηση, μέ τήν αὐτοδιοίκηση τῶν κοινοτήτων καί μέ τήν ἄμεση συμμετοχή τοῦ λαοῦ στή λήψη σημαντικῶν δημοσιῶν ἀποφάσεων, εἶναι ἐκεῖνα τά μέσα πού ἱστορικά καθιερώθηκαν στήν Εὐρώπη γιά νά γίνονται σεβαστά, ἀκόμη καί στόν χῶρο τῆς πολιτικῆς, τό κατ' εἰκόνα Θεοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἡ ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπεια του καί τό θεϊκό μυστικό του. Ἡ δικτατορία, ἡ ταξική κυριαρχία, οἱ φυλετικές διακρίσεις καί ὁ ἱμπεριαλισμός εἶναι ἀκατάλληλα μέσα γιά τή διασφάλιση μιᾶς ἀνθρώπινης ζωῆς πού εἶναι ἀντάξια τοῦ ἀνθρώπου καί ἀνάλογη πρὸς τόν Θεό. Γι' αὐτούς ἀκριβῶς τούς λόγους, ἡ χριστιανική Ἐκκλησία ἐνδιαφέρεται μέ πάθος γιά τό *κράτος δικαίου* καί γιά τή *δημοκρατία*, μολονότι αὐτό τό ἐνδιαφέρον της δέν τό ἔδειξε μέσα στήν ἱστορία της πάντοτε καί παντοῦ, ὅσο θά 'πρεπε, κι οὔτε πολλές φορές τό ἀντιλήφθηκε ἀρκετά καθαρά. Ἄν ὅμως ὅλοι οἱ ἀνθρωποὶ εἶναι «γένος Θεοῦ», τότε ὁ ἴδιος ὁ Θεός ὑποφέρει γιά τούς καταπιεσμένους καί τούς ἐξαθλιωμένους καί ἀναμένει τήν ἔμπρακτη λατρεία μας μέ τήν ἄσκηση τῆς πρὸς τόν πλησίον ἀγάπης.

γ. Ὁ τριαδικός Θεός καί ἡ ἀνθρώπινη κοινότητα

Δέν μποροῦμε νά κατανοήσουμε τό κατ' εἰκόνα τοῦ ἀνθρώπου, ἐάν τό περιορίσουμε στήν ἀξιοπρέπεια τοῦ μεμονωμένου ἀνθρώπινου προσώπου. Στήν ἱστορική της πορεία, ἡ θεολογία τῆς δυτικῆς Ἐκκλησίας ἀντιλαμβάνό-

ταν τόν Θεό κατά τρόπο περισσότερο μονοθεϊστικό, ως τόν Ένα Θεό και Κύριο και στους Νέους Χρόνους ως τόν «προσωπικό Θεό». Κατ' αναλογία, ό δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός κατανόησε τόν άνθρωπο μέ τρόπο άτομικιστικό, ως τόν ένα κύριο τοῦ έαυτοῦ του καί ως ένα προσωπικό όν. Η ιστορία τής έλευθερίας στη Δυτική Εὐρώπη πρόβαλλε πάντα μόνο τά δικαιώματα τοῦ ατόμου καί παρέλειπε τά δικαιώματα τής κοινότητας. Ός έλευθερία γινόταν αντιληπτή ή άτομική δύναμη τοῦ νά κάνεις ή νά μήν κάνεις, τι θέλεις. Η κοινωνική πλευρά τής έλευθερίας, πού λέγεται αγάπη, κοινότητα καί αλληλεγγύη, παραλείφθηκε.

Αυτό τό μοναχικό άτομο τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ δέν εἶναι ό «κατ' εικόνα Θεοῦ» άνθρωπος, διότι ό Θεός δέν εἶναι ένας μοναχικός Θεός. Ό Θεός, πού καλεῖ τούς ανθρώπους σέ μετάνοια καί πίστη μέσω τοῦ Χριστοῦ, ό Θεός, ό Όποῖος ένοικεῖ στήν κτίση Του μέσω τοῦ Πνεύματός Του, ό Θεός κατά τή χριστιανική αντίληψη εἶναι τριαδικός Θεός: Πατήρ, Υἱός καί Άγιο Πνεῦμα. Δέν πρόκειται έδῶ, φυσικά, νά αναπτύξω τή χριστιανική διδασκαλία περί τής Άγίας Τριάδος, αλλά θά υπενθυμίσω μόνο ό,τι εἶναι σημαντικό μέσα σ' αὐτήν τή συνάφεια: ὅπως λέει καί τό όνομα, ό τριαδικός Θεός εἶναι ή ολοκληρωμένη κοινωνία προσώπων καθ' έαυτήν, εἶναι δηλ. ή αληθῆς κοινωνία. Τά τρία θεία πρόσωπα υπάρχουν τό ένα μαζί μέ τό άλλο, γιά τό άλλο καί μέσα στό άλλο, σέ πλήρη ένότητα. «Εγώ έν τῷ πατρί καί ό πατήρ έν έμοι έστιν» (Ιω. 14,10-11), λέει ό Ίησοῦς στό κατά Ίωάννην Εὐαγγέλιο. «Εγώ καί ό Πατήρ έν έσμέν» (Ιω. 10,30). Η σωτηρία, λοιπόν, τοῦ ανθρώπου καί ὅλης τής κτίσης ἔγκειται στη μετοχή σ' αὐτήν τήν πλήρη κοινότητα, τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ. Γι' αυτό καί ό Ίησοῦς στό Εὐαγγέλιο τοῦ Ίωάννη προσεύχεται: «ίνα πάντες έν ὧσιν, καθώς σύ, πάτερ, έν έμοι κάγώ έν σοί, ίνα καί αὐτοί έν ήμῖν έν ὧσιν» (Ιω. 17,21). Καί αυτό δέν σημαίνει τίποτε άλλο παρά ότι ή αληθινή ανθρώπινη κοινότητα εἶναι ή ὁρατή εικόνα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ.

Εικόνα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ δέν μπορεί νά θεωρηθεῖ οὔτε τό ανθρώπινο πρόσωπο καθ' έαυτό, οὔτε τά ανθρώπινα πρόσωπα στίς μεταξύ τους κοινω-

νικές σχέσεις, αλλά ή ανθρώπινη κοινότητα ως όλον σέ όλες τίς μορφές τής ζωής τής. Ἡ αὐθεντική ἀνθρώπινη κοινότητα, πού ἀντιστοιχεῖ στόν τριαδικό Θεό, εἶναι ή κοινότητα στήν όποία οἱ ἄνθρωποι μοιράζονται μεταξύ τους και ἔχουν κοινά όλα ἐκτός ἀπό τήν προσωπικότητά τους: «καί οὐδέ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά» (Πράξ. 4,32-35). Ἡ κτήση περιουσίας ἀνήκει στόν κόσμο τῶν νεκρῶν πραγμάτων, σ' ἀλήθεια, ἐνῶ ή κοινότητα εἶναι ή ζωή τοῦ Θεοῦ. Τό ἀντίθετο τής φτώχειας δέν εἶναι ό πλοῦτος, τό ἀντίθετο τής φτώχειας και τοῦ πλούτου εἶναι ή κοινότητα.

Ἄν ὅμως ό προορισμός τής ἀνθρώπινης κοινότητας εἶναι ή όμοιωσή τής μέ τόν Θεό, τότε πρέπει νά τύχει προσοχῆς ὄχι μόνο ή ἀξία τής κοινότητας, ἀλλά και ή ἀξία καθενός ἀνθρώπινου προσώπου. Τά ἀτομικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπαράγραπτα. Π' αὐτό πρέπει νά συμπληρωθοῦν μέ τά κοινωνικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου. Ποιά ἀξία ἔχει τό δικαίωμα τής ἐλεύθερης ἐκλογῆς ἐπαγγέλματος, ὅταν δέν ἔχει κανείς τό δικαίωμα τής ἐργασίας; Τί χρησιμεύει σ' ἕναν ἄνθρωπο ή ἐλευθερία τής γνώμης, ὅταν δέν ἔχει δικαίωμα στήν τροφή, στήν ἐνδυμασία και στή στέγη; Τά ἀτομικά δικαιώματα τῶν ἀνθρώπινων προσώπων μποροῦν νά πραγματοποιηθοῦν μόνο μέσα στά ὅρια μιᾶς δίκαιης κοινωνίας. Ἀλλά και ἀπό τήν ἄλλη πάλι πλευρά, μιᾶ δίκαιη κοινωνία μπορεῖ νά οἰκοδομηθεῖ μόνο πάνω στή βάση τῶν δικαιωμάτων και τής ἐλευθερίας τῶν προσώπων.

Εἶναι καλό τό ὅτι τά κοινωνικά και οἰκονομικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου (Ο.Η.Ε.) διατυπώθησαν και ἀναγνωρίσθηκαν στίς Διεθνείς Συνθήκες τοῦ 1966. Τά ἀτομικά και τά κοινωνικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου δέν ἀντιφάσκουν μεταξύ τους, ἀλλά ἀλληλοσυμπληρώνονται. Ὁ τρόπος και ή μέθοδος μέ τήν όποία πραγματώνονται τά κοινωνικά δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου (και ἔτσι μπορεῖ νά γίνει σεβαστή ή κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἀξία τής ἀνθρώπινης κοινότητας) εἶναι μέσα στόν εὐρωπαϊκό πολιτισμό ή ἐξέλιξη τοῦ κράτους πρόνοιας, πού ἐξασφαλίζει σέ ὅλους τούς πολίτες τήν κοινωνική ἀσφάλεια. Μέ λίγο ὀξυμένη φρασεολογία, μπορεῖ νά διατυπώσει κανείς τόν πολιτικό ἀνθρωπι-

σμό τῆς Εὐρώπης ὡς ἐξῆς: οὔτε κράτος δικαίου (rechtsstaat) χωρίς κράτος πρόνοιας (sozialstaat), ἀλλά οὔτε κράτος πρόνοιας χωρίς κράτος δικαίου – οὔτε δημοκρατία δίχως σοσιαλισμό, οὔτε σοσιαλισμός χωρίς δημοκρατία.

Ἡ Χριστιανική Ἐκκλησία, ἡ ὁποία κατανοεῖ τή δική της κοινότητα ἐντός τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ὡς εἰκόνα τοῦ τριαδικοῦ Θεοῦ, ὀφείλει νά συμβάλει κατ' ἀναλογία στήν οἰκοδόμηση μιᾶς ἐλεύθερης, δίκαιης καί βιώσιμης κοινωνίας καί ἀκόμα νά συνειδητοποιήσει τή δική της μετοχή στήν εὐθύνη γιά τήν ἐλευθερία καί τήν κοινότητα τῶν ἀνθρώπων μεταξύ τους. Ἄν ὅλοι οἱ ἀνθρωποει εἶναι ἀπό κοινοῦ «γένος Θεοῦ», τότε ὁ Θεός πάσχει ἀπό τίς διαταραγμένες κοινότητες τῶν ἀνθρώπων, ὅπου ἔχει ξεσπάσει ὁ ἀγώνας ὄλων ἐναντίον ὄλων, καί περιμένει τούς ἀνθρώπους πού θά οἰκοδομήσουν μιά κοινωνία, δίκαιη καί εἰρηνική, κατ' εἰκόνα Θεοῦ.

δ. Ἡ παρουσία τοῦ Θεοῦ στή φύση καί στόν πολιτισμό

Ἐπιτρέψτε μου, πρὸς τό τέλος, νά κάνω λόγο γιά τή σχέση φύσης καί πολιτισμοῦ. Κατά τόν ἀρεοπαγитικό λόγο τοῦ Ἀποστόλου Παύλου, ὁ ἄγνωστος Θεός εἶναι ἐκεῖνος πού δημιούργησε τόν κόσμον καί ὅλα ὅσα ὑπάρχουν σ' αὐτόν, «αὐτός διδούς πᾶσι ζωὴν καί πνοήν καί τά πάντα» (στίχ. 25). Τό Πνεῦμα Του εἶναι παρόν στίς τάξεις τοῦ κόσμου καί τό Πνεῦμα Του εἶναι ἐπίσης παρόν στούς ἀνθρώπους. Δέν στέκεται ἀπλῶς ἀντιμέτωπος ἔναντι τοῦ κόσμου ὡς δημιουργός καί ζωοδότης του, ἀλλά μέσω τοῦ Πνεύματός Του ὑπεισέρχεται ἐντός τῆς κτίσης καί διαποτίζει τό σύμπαν μέ τή ζωοποιό Του δύναμη.

Σ' αὐτές τίς φράσεις τῆς ἀρεοπαγитικῆς ὁμιλίας ὑπάρχει μιά βαθιά σοφία, πού παραθεωρήθηκε καί ὑποτιμήθηκε ἀπό τούς ἀνθρώπους τῆς Εὐρώπης τῶν Νέων Χρόνων μέ ἀποτέλεσμα τή δική τους ζημία. Πρόκειται γιά τή σοφία τῆς σχετικῆς συμφωνίας μεταξύ τάξης τῆς φύσεως καί ὀρθοῦ λόγου τοῦ ἀνθρώπου, εἶναι ἡ σοφία τῆς σχετικῆς συμφωνίας μεταξύ ἀνθρώπινου πολιτισμοῦ καί φυσικοῦ περιβάλλοντος.

Ἄν εἶναι ἡ ἴδια καί ἡ αὐτή σοφία τοῦ Θεοῦ πού ταξινομεῖ τόν κόσμον καί

διαφωτίζει τόν ανθρώπινο λόγο, τότε ό κόσμος εΐναι έλλογος και ό ανθρώπινος λόγος εΐναι φυσικός. Πρόκειται λοιπόν για τήν ΐδια όρθολογικότητα πού καθορίζει τή φύση και τόν ανθρώπινο λόγο. Μέσα λοιπόν στη φυσικοεπιστημονική γνώση τής φύσης ένυπάρχει ή δυνατότητα τής μετοχής του ανθρώπου στον όρθό λόγο του κόσμου. Ή φύση επιτρέπει στον άνθρωπο να τήν γνωρίσει, αφού ό Θεός δέν άφησε τόν κόσμο χωρίς τή μαρτυρία Του. Ύπάρχει ή δυνατότητα γνωσιολογικής συμφωνίας μεταξύ ανθρώπου και φύσεως, όπως υπάρχει και ή δυνατότητα γνωστικής κοινότητας μεταξύ ανθρώπου και φύσεως. Στη σοφία του Θεού, πού περιέχει τόν άνθρωπο και τή φύση, ένυπάρχει ή δυνατότητα του ανθρώπου να ζει έν άρμονία μετά τής φύσεως.

Ό δυτικοευρωπαϊκός πολιτισμός των Νέων Χρόνων άκολούθησε όμως άλλο δρόμο: χάρη στη φυσική έπιστήμη και στην τεχνική ό άνθρωπος έπρεπε να πάρει στα χέρια του τή δύναμη επί τής φύσεως. Ή μάνα-φύση, σαν ύπακουη σκλάβο, μαζί με τά παιδιά της έρχεται στον άφέντη της (τόν άνθρωπο), υποτάσσεται σ' αυτόν και τόν ύπηρετεί: έτσι έξυμνούσε ό Φρ. Βάκων [Fr. Bacon] τόν μοντέρνο πολιτισμό.

Μέ τή φυσική και τήν τεχνική οι άνθρωποι γίνονται «κύριοι και κτήτορες τής φύσης», έλεγε ό Ντεκάρτ [Descartes] στον *Λόγο του περί τής Μεθόδου*. Αυτό όμως σημαίνει ότι ό άνθρωπος γίνεται υποκείμενο και ή φύση αντικείμενό του, ότι ό άνθρωπος μπορεί να κάνει ό,τι θέλει. Ή σχέση άνθρωπου-φύσης δέν εΐναι πιά σχέση συμφωνίας και ειρήνης, αλλά σχέση έχθρότητας, υποτέλειας και έκμετάλλευσης. Ή γένεση του έπονομαζόμενου «επιστημονικοτεχνικού πολιτισμού», πού ξεκίνησε από τή Δυτική Εύρώπη και τίς Η.Π.Α., όδήγησε στην ολοκληρωτική έξάντληση τής φύσεως. Ή μόλυνση του περιβάλλοντος, ή αλλοίωση των μέσων διατροφής, ή έξαφάνιση των δασών και των ζώων εΐναι τά προειδοποιητικά σημάδια ενός οικολογικού θανάτου, πού τόν προξενεί αυτός ό μεγαλειώδης πολιτισμός και ό όποιος πρόκειται με βεβαιότητα να έκμηδενίσει αυτόν τόν πολιτισμό. Δέν χρειάζεται κανείς παρά να ρίξει μιά ματιά στις μοντέρνες μεγαλουπόλεις, στις πολυκα-

τοικίες και στους αυτοκινητόδρομους από σίδηρο και μπετόν στη Φρανκφούρτη, στο Σικάγο, στο Τόκιο και στη Μόσχα, κι άμέσως συναποκομίζει την έντύπωση ότι πεθαίνουν μέσα στη φύση όπως ένα στρατεύμα κατακτητών στην ένδοχώρα του έχθρου του. Αύτός είναι ο ανθρώπινος πολιτισμός πάνω στη γη μιάς φύσης ύποτελους και έρειπωμένης. Όμως ή φύση δέν είναι τόσο άβουλη και πρόθυμη στην ύποτέλεια. Όμιλεί στους ανθρώπους, μολονότι σιωπά και κωφεύει. Κι όταν πεθαίνει ή φύση, τότε συμπαρασύρει στον θάνατό της και τους ανθρώπους.

Είναι όμως πιά καιρός νά σταματήσει και νά αντιστραφεί αυτή ή μοντέρνα, άθεη σχέση μας προς τή φύση, προτού νά 'ναι πολύ άργά για τους ανθρώπους και για τή φύση. Είνα καιρός νά ανακαλύψουμε εκ νέου και νά σεβαστούμε τήν παρουσία του Θεού έντός τής φύσεως ένάντια στο μοντέρνο, μηχανιστικό κοσμοείδωλο. Είνα καιρός νά τερματισθεί ή τρέλα τής ανθρωπίνης κυριαρχίας επί τής φύσεως και νά ανακαλύψουμε εκ νέου τους ανθρώπους ως τά φυσικά μέλη τής κοινότητας τής δημιουργίας. Είνα καιρός νά αναζητήσουμε τή συμφιλίωση (καταλλαγή) του ανθρώπινου πολιτισμού μέ τή φύση και νά τής τήν προσφέρουμε. Ο ανθρώπινος πολιτισμός μας χρειάζεται ειρήνη μέ τή φύση, άν θέλει νά ύπηρετήσει τή ζωή, για μās και για τά παιδιά μας. Ο ανθρώπινος πολιτισμός δέν ύπηρετεί μόνο τήν αυτοκατάφαση του ανθρώπου, αλλά μπορεί επίσης νά γίνει εικόνα και έπαγγελία εκείνης τής βασιλείας, όπου ή ειρήνη του Θεού καταλλάσσει και ένώνει τον άνθρωπο μέ τή φύση.

Δικαίως, για λόγους ιστορικούς και αντικειμενικούς, ανακηρύχθηκε ή Άθήνα πρώτη πολιτιστική πρωτεύουσα τής Εύρώπης. Η Άθήνα είναι επιπλέον ή πρώτη θεολογική πρωτεύουσα τής χριστιανικής θρησκείας στην Εύρώπη. Μακάρι νά γίνει ή Άθήνα και ή πρώτη *φυσική πρωτεύουσα* τής Εύρώπης, δηλαδή μια πόλη όπου μπορεί κανείς νά μάθει ξανά νά ζει άρμονικά μέ τή φύση.